

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-256-272

УДК 340+001.32(477)

І. Б. УСЕНКО,

кандидат юридичних наук, професор*

ORCID: 0000-0002-6832-2933

ЄВГЕН ТЕРЛЕЦЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ЮРИСТ-РЕВОЛЮЦІОНЕР У ДЗЕРКАЛІ ЧАСУ

У контексті сучасного антропологічного підходу пропонуються нові факти та оцінки щодо життєвого шляху українського революціонера-підпільника, а згодом радянського державного діяча, правознавця, дипломата й економіста-аграрника Євгена Петровича Терлецького, репресованого за безпідставним звинуваченням у часи сталінізму.

Ключові слова: Україна, правознавство, революційний рух, партія борбистів, радянська влада, жертви репресій, Є. П. Терлецький, наукова біографія.

Usenko Igor. Yevhen Terletsky – Ukrainian Lawyer and Revolutionary in the time mirror

In the context of the modern anthropological approach, new facts and assessments are offered regarding the life path of the Ukrainian underground revolutionary, and later the Soviet statesman, lawyer, diplomat and agricultural economist Yevhen Petrovich Terletsky, repressed on groundless charges during stalinism.

Key words: Ukraine, jurisprudence, revolutionary movement, borbist party, Soviet power, victims of repression, Y. P. Terletsky, scientific biography.

Актуальність теми. Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» від 17 грудня 2021 р. № 1982-IX вирішено серед іншого на державному рівні відзначити 13 березня 2022 р. «130 років від дня народження Євгена Терлецького (1892–1938), державного та громадського діяча, репресованого». Належне відзначення і вшанування цього ювілею, на думку законодавця, має сприяти «консолідації та формуванню історичної свідомості українського народу, збереженню національної пам'яті». Зазначене вкотре підтверджує важливість ролі «людського чинника» для оцінки багатьох історичних процесів в Україні. Так само актуальним залишається завдання відновлення історичної справедливості щодо безпідставно забутих українських правознавців, репресованих у роки сталінізму.

Постановка проблеми. Євген Петрович Терлецький – людина надзвичайно цікавої біографії: за російського самодержавства – революціонер-під-

* **Usenko Igor**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D), Full Professor

пільник, згодом – учасник Жовтневих подій у Петрограді, голова виконкому Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів, делегат Установчих зборів і Першого Всеукраїнського з'їзду рад, народний секретар землеробства у першому радянському уряді України, один з лідерів української партії лівих есерів – борбистів, учасник успішного замаху в 1918 р. на головнокомандувача німецьких військ в Україні Г. Ейхгорна (Айхгорна), нарком юстиції УСРР у 1919–1921 рр., повноважний представник України в країнах Балтії, слухач Аграрного інституту червоної професури, теоретик і практик кооперативного руху і зрештою керівний радянський працівник на Вороніжчині, засуджений і розстріляний 1938 р. за сфальсифікованим звинуваченням.

Як видається, поглиблене дослідження життєвого шляху Є. П. Терлецького збагатить новими фарбами традиційну картину державно-правового і суспільно-політичного розвитку України і СРСР у першій половині XX століття, продовжить процес відновлення справедливості щодо правознавця і його наукового доробку.

Мега і завдання статті. У зв'язку з наведеним необхідним стає уточнення українського періоду біографії вченого, в якій дотепер залишалося ще чимало лакун, а також з'ясування складу й оцінка його наукового надбання.

Огляд літератури. Постать Є. П. Терлецького почала повертатися з багаторічного штучного забуття після його реабілітації 1956 р. Зокрема, його двоюрідний брат Михайло Олександрович Терлецький фактично став першим біографом революціонера. Він збирав довідки з архівних установ, відшукував у бібліотеках праці Є. П. Терлецького і будь-які згадки про нього, листувався з багатьма центральними і обласними українськими музеями, пропонуючи їм включити в експозицію матеріали про раніше забутого члена радянського уряду України. Особливого значення він надавав тому, щоб ім'я революціонера з'явилося в «Українській радянській енциклопедії» (УРЕ) та «Большой советской энциклопедии» (БСЭ). Проте упродовж багатьох років видавці відмовлялися розмістити в енциклопедіях відповідну довідку, посилаючись на есерівське минуле Євгена Петровича. Так само не мали успіху спроби 1967 р. надрукувати статтю до 75-річчя від дня народження революціонера в «Українському історичному журналі» або в якійсь з обласних українських газет. Редакції дружно дякували за надісланий матеріал (автор назвав статтю «Вірний син Радянської України»), але ніхто його так і не опублікував.

Подальші наполегливі звернення Михайла Олександровича до найвищих компартійних інстанцій у Києві та Москві, а також до провідних історичних наукових установ після кількох безуспішних спроб дали змогу пробити бюрократичний мур, і 1975 р. коротка біографія (25 рядків) Є. П. Терлецького була вміщена в третьому виданні БСЄ¹, а 1984 р. фактично того ж самого змісту – у другому виданні УРЕ². Короткі біографічні довідки про нього також включені до енциклопедії про події громадянської війни в СРСР³ та до аналогічного українського ювілейного енциклопедичного довідника⁴. Відтоді

ім'я революціонера стало доволі часто згадуватися в літературі про перші роки радянської влади, але дуже фрагментарно і без біографічних подробиць.

У другій половині 80-х років естафету дослідження життя і діяльності Є. П. Терлецького перейняв автор цих рядків. На цьому етапі вдалося відшукати жандармські справи про революційне минуле Євгена Петровича, документи про його навчання у Психоневрологічному інституті, працю на посаді наркома юстиції УРСР, дипломатичну діяльність у Балтії і ще багато інших важливих архівних матеріалів, зокрема автобіографію з фондів Центрального архіву КПРС у Москві. Концентрованим підсумком цих наукових пошуків став доволі докладний нарис, опублікований у роки перебудови в провідному теоретичному журналі Компартії України⁵, а дещо згодом – у збірнику «Реабілітовані історією», присвяченому безпідставно репресованим полтавцям⁶. Згадані дослідження покладені також в основу відповідної, значно розширеної порівняно з попередніми енциклопедичними публікаціями статті в «Юридичній енциклопедії»⁷.

За 30 років після того довідки про Євгена Петровича, які, на жаль, не містили якихось нових біографічних відомостей і навіть посилань на ґрунтовніші попередні публікації, з'явилися у виданнях «Малий словник з історії України» (К., 1997), «Українська дипломатична енциклопедія» (К., 2004) та «Історична енциклопедія України» (Т. 10. К., 2013). Інформація про Є. П. Терлецького з посиланням на відповідні архівні слідчі справи також розміщена в кількох книгах та електронних базах даних про жертв політичних репресій у Воронізькій області та загалом в СРСР. Певну новизну, особливо в частині посилання на архівні джерела, містили статті про нього у довідниках про членів Установчих зборів⁸ та з історії Комуністичної партії та Радянського Союзу⁹. Заслужовують на окрему згадку публікації В. М. Волковинського про «справу Ейхгорна», які комплексно подають сучасний погляд на цей теракт¹⁰. До 100-річчя української революції 1917–1921 рр. видано двотомний збірник документів про революційні події на Полтавщині, в якому чимало документів стосуються Є. П. Терлецького і додають нові штрихи до його біографії¹¹. В інших сучасних документальних виданнях згадуються окремі історичні епізоди, безпосередньо пов'язані з життям Євгена Петровича¹². Є періодично поновлювані статті про нього і в українській та російській версіях «Вікіпедії».

З урахуванням цих і деяких інших нових джерел із власного дослідницького архіву автора (кілька сотень виписок з різних документів) і родинного архіву Терлецьких, зокрема, спогадів М. О. Терлецького і копій архівно-слідчих справ Євгена Петровича та його дружини, ця стаття покликана не повторювати, а дещо доповнити попередні дослідження, запропонувати сучасну оцінку його життю і діяльності.

Виклад основного матеріалу. Майбутній революціонер народився в с. Лозовий Яр Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині – Яготинського району Київської області). У метричному свідоцтві, виданому

Полтавською духовною консисторією, зазначена його дата народження – 28 лютого 1892 р. За новим стилем це 12 березня, але в одній з анкет радянського часу сам Євген Петрович зазначив іншу дату – 13 березня. Як видається, це була тоді доволі типова помилка у перерахунку старих дат на нові, коли не враховували, що для кінця XIX ст. різниці в датуванні має бути у 12, а не 13 днів, як у XX ст. Саме тому в багатьох сучасних біографічних довідках і навіть у цитованій парламентській постанові через зворотний відлік від некоректного числа називається неправильна дата народження – 1 (13) березня 1892 р.

Однак варто взяти до уваги, що, за деякими усними сімейними переказами, Євген Петрович насправді народився 29 лютого високосного року. Від давніх часів існує традиція у цьому разі зазначати в документах як дату народження або 28 лютого, або 1 березня. Тому в деяких джерелах, наприклад, у згадуваному електронному довіднику з історії КПРС вказано, що революціонер народився «29.2(12.3)1892». Ця дата подана нами, можливо, все ж не зовсім коректно, і в «Юридичній енциклопедії».

Кілька попередніх поколінь Терлецьких були священнослужителями. Зокрема, його дід, Микола Максимович Терлецький, був священником у с. Валки поблизу м. Прилуки на Полтавщині. У нього було 11 дітей, з яких всі хлопці зрештою стали священниками, а дівчата після навчання в єпархіальному училищі вийшли заміж за семінаристів – майбутніх сільських священників. Серед них була і мама нашого героя, Олександра Миколаївна, яка побралася зі своїм троюрідним братом, Петром Миколайовичем Терлецьким (згодом – священником у с. Лозовий Яр), а тому не мала потреби змінювати дівоче прізвище. Крім найстаршого Євгена, у сім'ї було ще 6 дітей. Повна генеалогія роду досі не опублікована. Фрагменти її є в рукописних спогадах М. О. Терлецького в родинному архіві.

Початок життєвого шляху Євгена Петровича цілком відповідав сімейним традиціям. Навчався в земській школі в Лозовому Ярі, Переяславському духовному училищі та від 1907 р. – у Полтавській духовній семінарії. Після завершення чотирьох класів семінарії, що прирівнювалися до середньої освіти, він 1911 р. за власним бажанням не став продовжувати навчання у старших суто богословських класах і вступив до Психоневрологічного інституту в Петербурзі.

Про семінарські роки Є. П. Терлецького відомо, що вчився він непогано, маючи переважно «добрі (3)» і «дуже добрі (4)» оцінки та єдину відмінну оцінку з «космографії» (інтегральної дисципліни, що об'єднувала географічні, геологічні, астрономічні та деякі інші знання). У свідоцтві зазначається «відмінна поведінка», що дещо суперечить свідченню Євгена Петровича в одній з анкет, що він виключався з семінарії за участь у страйку.

Загалом Полтавська духовна семінарія мала тверді традиції вільнодумства і академічної непокори. Так, на зламі двох століть тут періодично виникали гуртки самоосвіти, молодіжні осередки нелегальних партій, рукописні

та гектографічні часописи національного спрямування. З полтавської семінарією, зокрема, пов'язаний початок революційної діяльності С. В. Петлюри, який був виключений з неї 1902 р. За документально непідтвердженими відомостями, Є. П. Терлецький теж входив до складу учнівських революційних гуртків. У багатьох джерелах зазначається, що саме 1911 р. (час завершення семінарії та вступу до інституту) він став членом партії соціалістів-революціонерів.

Обраний Євгеном Петровичем приватний вищий навчальний заклад – Психоневрологічний інститут був унікальною освітньою та науковою установою нового типу, який відкрив свої аудиторії для студентів обох статей і, зокрема, з нехтуванням сумної слави процентної норми для студентів-їудеїв 3 лютого 1908 р. (статут інституту затверджений Миколою II 9 червня 1907 р.). Його засновник і перший президент академік В. М. Бехтерев запропонував освітню програму, яка передбачала розроблення і поширення знань у галузі психології, неврології та суміжних наук, орієнтуючись на комплексне вивчення людини.

Тут викладалися не лише психіатрія, неврологія, психологія та анатомія, а й різноманітні філософські курси, історія культури та мистецтва; всупереч офіційній позиції Міністерства освіти заснована кафедра соціології. Перші два роки студенти вивчали на так званому основному факультеті загальноосвітні та філософські дисципліни, а далі продовжували освіту на педагогічному, юридичному, медичному (від 1911 р.) або зооветеринарному (від 1915 р.) факультетах. Юридичні дисципліни через інтенсивність занять вивчалися не чотири роки, як у класичних університетах, а три. Водночас майбутні правники одержували первісні (в обсязі фельдшерських шкіл) знання з анатомії та психології¹⁴.

Євген Петрович прослухав у Психоневрологічному інституті дворічний загальноосвітній курс, а далі вчився на юридичному факультеті, деканом якого був всесвітньо відомий учений М. М. Ковалевський. Згодом цей пост обіймали знані професори-правознавці С. К. Гогель та П. І. Люблинський. Викладачами факультету були М. М. Гернет, М. А. Рейснер, а за окремими відомостями – також М. П. Чубинський, М. А. Гредескул та деякі інші відомі правознавці з нахилом до соціології. Серед видатних представників інших спеціальностей, лекції яких міг слухати Терлецький, слід назвати соціологів К. М. Тахтарева і Є. В. Де Роберті, економіста М. Д. Кондратьєва, історика В. А. Бутенка, філософа К. Ф. Жакова.

В інституті вирувало суспільне життя, лише офіційно на час вступу на навчання Є. П. Терлецького діяли 12 студентських гуртків, виходило кілька газет. Тут навчалися представники всіх політичних партій, активно поширювалися нелегальні партійні видання. Чимало студентів згодом стали відомими радянськими діячами (Івар Смілга, Шалва Еліава, Семен Рошаль, Олександр Аросев) або письменниками (Михайло Кольцов, Ісаак Бабель, Лариса Рейснер, Вівіан Ітин).

Терлецький вже на першому курсі став членом літературного гуртка імені Михайловського, яким керував уродженець Полтавщини, історик літератури з юридичною освітою С. О. Венгеров. До речі, 1912 р. на засіданні гуртка виступав майбутній всесвітньо відомий соціолог П. А. Сорокін. На другому курсі Євген Петрович увійшов до студентського старостату. Не виключено (прямих свідчень цьому немає), що майбутній державний діяч долучився і до популярного на юридичному факультеті «утопічного парламенту» – семінару, започаткованого М. А. Рейснером.

Проте його основним заняттям стала, за власним свідченням, підпільна есерівська робота. Зокрема, під час вакацій він у душі традиційного народництва разом зі своїми товаришами-студентами Д. В. Линицьким, А. І. Михном, М. В. Стариновим вів революційну агітацію серед селянства українських губерній. Виготовленням і поширенням нелегальної преси та іншою підпільною діяльністю він займався і в Петербурзі. Двічі його заарештовували, але молодому революціонеру вдалося уникнути відповідальності. Проте, щоб запобігти переслідуванням, восени 1914 р. він перервав навчання і виїхав з північної столиці. Протягом наступного року Євген Петрович вів життя професійного революціонера, поєднуючи його з легальною роботою віспощепієм у Павлоградському земстві Катеринославської губернії, а згодом – помічника санітарного лікаря в Юзівці (вочевидь стала у нагоді фельдшерська підготовка, набута на перших курсах інституту). Проте ця сторінка біографії революціонера, як видається, вже належно відображена у наших нарисах 1990–1992 рр., до яких і відсилаємо читачів.

У грудні 1915 р. Терлецький поновив навчання в інституті. Продовжуючи підпільну роботу в Рощинському районному есерівському осередку, він активно займається і легальною громадською студентською діяльністю, зокрема, обраний головою загальноінститутського старостату, увійшов до керівництва кооперативної студентської спілки.

Проте завершити п'ятий курс Терлецькому не вдалося. За невнесення порівняно невеликої плати за навчання його відрахували з інституту. Зараз важко сказати, чи була матеріальна скрута справжньою причиною, чи лише формальним приводом. За власним свідченням, громадська діяльність відбирала у молодого революціонера всі сили та час, а в інституті, за оцінкою деяких сучасників, через наступ міністерської реакції вже не було колишнього духу академічної свободи, студентські гуртки припиняли існування, всіляка громадська активність придушувалась. Євген Петрович не здобув диплом юриста, але став професійним революціонером з гострим почуттям справедливості та толерантним ставленням до представників інших партій і політичних течій.

Після звільнення з інституту Євген Петрович зосередився на партійній діяльності, за що незадовго до Лютневої революції був ув'язнений (де саме, ще не встановлено; можливо, в Литовському замку в Петрограді). Після повалення самодержавства, за власним свідченням, звільнений з в'язниці революційним народом і невдовзі став головою Рощинського районного

комітету партії соціалістів-революціонерів, членом Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів.

У квітні 1917 р. повернувся на Полтавщину, де був обраний членом Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів та її виконкому. Перша відома згадка прізвища Терлецького в протоколах виконкому датується 26 липня, а в протоколах загальних зборів ради – 8 серпня. За короткий час він став помітною постаттю в раді. Зокрема, протоколи зафіксували його аргументовані, зважені виступи в різних конфліктних ситуаціях, коли водночас були потрібні принциповість, політичний такт і до певної міри юридичне мислення. Він дедалі частіше став виступати від імені фракції есерів, а 4 вересня 1917 р. його обрали головою виконавчого комітету ради. Зоряний час у революційній біографії Євгена Петровича настав, як видається, після Жовтневого перевороту. Він і раніше був послідовним прихильником влади рад, критикуючи Тимчасовий уряд за млявість перетворень. Тепер же Є. П. Терлецький гаряче підтримував рішення II Всеросійського з'їзду рад, зокрема прийняту ним есерівську програму соціалізації землі. Водночас він хотів бачити на чолі держави «однорідний соціалістичний уряд» з представників усіх лівих сил, мав надію на Установчі збори. Це не заважало йому вітати Українську Центральну Раду, насамперед за її рішення «разом з революційними органами взяти владу у свої руки для боротьби з контрреволюцією», і виявити готовність працювати в повному контакті з крайовим комітетом з охорони революції при Центральній Раді. Цілком логічно 26 жовтня 1917 р. він став головою нового вищого органу влади в губернії – Ради революції, до якої увійшли представники Полтавської міської і губернської рад, всіх соціалістичних партій, Центрального бюро профспілок, колективу залізничників і військових частин. Таке широке представництво позначилося і на офіційному органі Ради революції – газеті «Известия Полтавского Совета революции», яка виходила одночасно під «фірмовими» гаслами різних політичних сил: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», «У боротьбі здобудеш ти право своє!», «Вся влада радам!» та «Хай живе Українська Народна Республіка!». Від імені Ради революції Євген Петрович 10 листопада 1917 р. зачитав на велелюдному мітингу текст прийнятого кількома днями раніше III універсалу Української Центральної Ради. Проте Полтавська рада революції з таким суперечливим складом, як і відповідна крайова рада, невдовзі припинила своє існування.

Слід підкреслити, що есери (члени загальноросійської партії, ще формально не розділені на «лівих» і «правих») тоді цілком уживалися з українськими есерами (провідною партією Центральної Ради) і навіть сформували з ними спільний виборчий список на виборах до Установчих зборів, який згодом на виборах 12–14 листопада дістав у місті найбільшу підтримку. За цим виборчим списком № 17 депутатами, крім Євгена Петровича, стали два члени ЦК УПСР і Центральної Ради Михайло Миколайович Полозов (Полоз) і Левко Борисович Ковалів.

Ставлення Є. П. Терлецького до Української Центральної Ради зазнало певної еволюції. Первісно він вважав, що вона може бути органом влади в Українській Народній Республіці, але має включати представників усіх (не лише національних українських) політичних сил, що до деякої міри вже було вирішено компромісом з Тимчасовим урядом, відбитим у II Універсалі. А після Жовтневого перевороту принциповим для нього стало, щоб Центральна Рада спиралася на систему рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Показово, що саме очолювана ним Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів, судячи з її протоколів, стала одним з перших, якщо не найпершим (питання про пріоритет тут потребує окремого дослідження) ініціатором Першого всеукраїнського з'їзду рад. Коли ж рішення про скликання з'їзду набуло належної підтримки, Полтавська рада 21 листопада обрала його разом з представниками місцевих більшовиків і меншовиків делегатом на з'їзд.

Тим часом наприкінці листопада загальноросійська партія соціалістів-революціонерів розпалася і тепер ліві есери стали самостійною політичною силою. Є. П. Терлецький завжди тяжів до лівих, і його вибір був очевидним. Гостроти ситуації додавало те, що полтавські ліві есери, формально підкоряючись загальноросійському ЦК, у багатьох питаннях революційної стратегії і тактики розходилися з ними і мали певну організаційну самостійність, розраховуючи в перспективі на створення в українських губерніях крайового партійного органу.

З'їзд рад у Києві не виправдав сподівань Терлецького. Керівники Центральної Ради (і серед них «ідейно близькі» українські есери) аж ніяк не хотіли «переформатовуватися» під посилення ролі рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і задекларували курс на розрив з більшовицьким Раднаркомом Росії. Тому під формальним приводом неправомочності складу з'їзду (у цьому звинуваченні була значна частка істини) Євген Петрович, вслід за полтавським більшовиком В. М. Шахраєм, став одним з ініціаторів переведення з'їзду рад з Києва до Харкова, де був обраний членом ЦВК рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України і увійшов до складу першого радянського уряду республіки – Народного Секретаріату. Як народний секретар земельних справ він запропонував проєкт закону про землю, який мав бути покладений в основу земельної реформи.

Подальший його життєвий шлях доволі докладно висвітлений у наших попередніх працях, тому обмежимося лапідарним викладом основних подій, акцентуючи на малодосліджених питаннях.

У січні 1918 р. Євген Петрович був присутнім на відкритті Установчих зборів, залишив їх разом з іншими лівими есерами і більшовиками та взяв участь у роботі Третього Всеросійського з'їзду рад. Був включений до складу «другої української радянської делегації», яка в лютому 1918 р. мала долучитися до Брестських переговорів від Радянської України¹⁶. На Другому Всеукраїнському з'їзді рад у березні 1918 р. обраний членом Президії ЦВК

рад України. У квітні-липні 1918 р. входив до складу Всеукраїнського бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів (інші назви – «Повстанський народний секретаріат», «Повстанська дев'ятка», «Револуційна дев'ятка», «Дев'ятка»), яке розглядалося не лише як міжпартійний військово-технічний орган, а і як надзвичайний орган революційної влади¹⁷. Загалом Євген Петрович досі займався переважно агітаційною роботою і не мав справи з есерівськими «бойовими організаціями», а тепер він готував бойові групи підпільників. Втім, після подій у Росії, які увійшли в історію як «заколот лівих есерів 6–7 липня 1918 р.», більшовики на І з'їзді Компартії України 9 липня розпустили Повстанський народний секретаріат і взяли на себе відповідальність за організацію повстання, утворили для цього однопартійний Центральний військово-революційний комітет.

Водночас у червні 1918 р. у лівих есерів відбулися суттєві зміни у партійному будівництві. Невдовзі після того, як Є. П. Терлецький 2 червня виступив на засіданні ЦН ПЛСР з повідомленням про стан справ у партії в Україні, їхня українська організація оформилася в партію «Лівих соціалістів-революціонерів на Україні» з власним ЦК, одним з членів якого став Євген Петрович. У московському центрі цю організацію розглядали як федеративну частину єдиної партії (це був певний прогрес порівняно з більшовиками, у яких КП(б)У мала права лише обласної організації), але українські однопартійці Терлецького прагнули більшої самостійності та мали фактичну автономію в організаційних питаннях. До речі, навіть у Москві ліві есери виступали проти більшовиків, але не радянської влади як такої, а їхні однопартійці в Україні були готові разом з більшовиками боротися за цю владу проти німців і прихильників антинародного режиму гетьмана П. П. Скоропадського.

Відповідно, після розпуску «Дев'ятки» Терлецький увійшов до складу підпільного Київського ревкому. В цей час йому довелося взяти участь і в найгучнішій терористичній акції лівих есерів – убивстві 30 липня 1918 р. у Києві командувача німецьких військ в Україні, Білорусі та на півдні Росії Г. фон Ейхгорна (Айхгорна). Цей акт втілював у життя вирок, винесений фельдмаршалу обома центральними партійними комітетами (російським та українським). Безпосередніми його виконавцями були відомі російські есери, члени «Бойової організації» Ірина Каховська (керівник групи), Григорій Смолянський та Борис Донський, а від української організації – зв'язкова Марія (Маруся) Залужна, піротехнік Іван Бондарчук (Собченко) та, дещо згодом, Євген Терлецький на правах координатора від українського ЦК. Сам терористичний акт і його підготовка, зв'язок з аналогічним попереднім замахом на посла Німеччини В. фон Мірбаха в Москві та запланованими майбутніми стратами П. П. Скоропадського, А. І. Денікіна та О. В. Колчака докладно описані в численних (в Інтернеті кілька сотень посилань) публікаціях, найґрунтовніші з яких задані в історіографічній частині цієї статті. У спогадах І. К. Каховської та Г. Б. Смолянського, а також у записах

М. О. Терлецького (зі слів Євгена Петровича) немає суттєвих розбіжностей. Український революціонер брав активну участь у підготовці замаху, а в момент його виконання як «другий номер» страхував зі зброєю напоготові Б. Донського на розі Хрещатика та Прорізної.

Цей терористичний акт у радянській літературі майже не згадувався і прямо не схвалювався, але і не засуджувався, на відміну від замаху на посла Мірбаха, який однозначно розцінювався як есерівська провокація з метою зірвати Брестський мир. Згодом у добу «перебудови» публікатори спогадів І. К. Каховської навіть висловили думку, що якби німецького командувача стратили б більшовики, а не ліві есери, то їхніми іменами з часом назвали б площу та вулицю в Києві¹⁸. Нині існує чимало конспірологічних версій цієї події, автори найбільш радикальних з яких вважають замах на Мірбаха та Ейхгорна ланками однієї чекістської провокації або спецоперацією англійських спецслужб тощо. Висловлювалася також думка, що страта командувача деморалізувала німецьке військо і суттєво сприяла тому, що воно незабаром залишило українські землі. Нині тактика індивідуального терору, попри певну її революційну романтичність, видається історично невиправданою, але все ж не для воюючих сторін. На тлі сучасних звірств рашистських окупантів думка про фізичне усунення ворожих командувачів емоційно виглядає вже цілком прийнятною і навіть привабливою.

Після втрати Ейхгорна працювати у підпіллі Євгену Петровичу ставало дедалі важче. Рятуючись від німецької і гетьманської контррозвідки, він у серпні 1918 р. виїхав з України, продовжуючи впливати на події з Москви або Воронежа, де розміщувався бойовий центр українських лівих есерів. У жовтні 1918 р. намагався повернутися в Україну, але разом з трьома товаришами-есерами був поблизу залізничної станції Палатівка в Білгородській губернії захоплений невідомими особами, перевдягнутими в червоноармійську форму. Його супутники (серед них – Міна Марківна Капелюш, колишня студентка Психоневрологічного інституту, відома як учасниця революційних подій у Гомелі) загинули, а розстріляний разом з ними Євген Петрович отримав два вогнестрільні поранення, але вижив. Зловмисники намагалися добити його у лікарні, але місцевому населенню вдалося врятувати важко пораненого підпільника і переправити його до Москви.

М. О. Терлецький разом з білгородськими журналістами у 60-х роках намагався з'ясувати обставини цієї трагедії, але не мав успіху. Лише кілька років тому, як уже згадувалося, подіям у Палатівці був присвячений окремий розділ у збірнику документів «На внутреннем фронте гражданской войны», до якого і відсилаємо читачів. Зауважимо лише, що багато питань досі залишаються без відповіді, але сама ця історія викликала свого часу чималий розголос. Зокрема, два видатні радянські діячі Х. Г. Раковський і М. І. Бухарін 2 грудня 1918 р. звернулися до Ф. Е. Дзержинського з проханням особисто взяти під контроль розслідування цієї справи.

Кілька місяців Євген Петрович перебував на лікуванні, а далі став одним із головних ініціаторів розколу української організації лівих есерів і оформлення в березні 1919 р. Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борбистів), в якій його обрали секретарем ЦК. Новостворена партія, лідерами якої також були В. М. Качинський і М. М. Алексєєв, об'єдналася навколо газети «Борьба», що дало підставу і для скороченої назви партії «борбисти» (на відміну від українських лівих есерів – «боротьбистів», майбутніх «украпістів»).

Як представник цієї партії, що виступала в союзі з більшовиками, Терлецький став членом Всеукраїнського революційного комітету, у січні 1920 р. очолив комісію юстиції при Всеукрревкомі, а з лютого 1920 р. обійняв посаду наркому юстиції. За його безпосередньої участі було уточнено правове становище ряду державних установ, поширено на територію України дію «Керівних засад кримінального права РСФРР», прийняті закони про права комнезамів, про амністію до третьої річниці Жовтневої революції та ряд інших актів, розпочалася підготовка першої кодифікації радянського законодавства¹⁹. Підготував він і оригінальний, але нині, на жаль, втрачений проєкт нової Конституції УСРР.

У липні 1920 р. після влиття борбистів у більшовицьку партію Терлецький став членом ЦК КП(б)У. Додатково до праці в Наркоматі юстиції він виконував разові, але відповідальні партійні доручення, зокрема у серпні 1920 р. став членом РВР Кременчуцького укріпленого району.

Невдовзі після чергового відновлення в Україні радянської влади через особисті чвари в керівництві наркомату Терлецький у березні 1921 р. подав у відставку з посади наркома. У листопаді 1921 р. його призначили головою української репатріаційної комісії в Литві, Латвії, а незабаром і в Естонії. Згодом він став повноважним представником України в цих республіках. Після утворення СРСР і скасування самостійного українського зовнішньополітичного відомства Терлецький з липня 1923 р. працює у Москві представником Наркомзему УСРР при Раднаркомі СРСР. До речі, у 1921–1923 рр. повноважним представником України в Москві був М. М. Полоз, з яким вони колись разом обиралися в Установчі збори. В архівах збереглися документи Представництва, які свідчать про подальшу багаторічну дуже інтенсивну та ефективну роботу Терлецького в інтересах аграрного сектору України (участь у роботі Федерального комітету з сільського господарства при ЦВК СРСР, «пробивання» через союзні інстанції кредитів, ліцензій і квот на імпорт сільськогосподарської техніки, закупівля наукової літератури, запрошення фахівців для роботи в Україні тощо). Однак на початку 1926 р. ЦК КП(б)У дедалі більше став наполягати на відкликанні ефективного управлінця для роботи в Україні. Але, мабуть, власне бажання Є. П. Терлецького було іншим.

Він поступово береться за наукове осмислення свого багатого практичного досвіду. В центральних виданнях «Большевик», «Плановое хозяйство»,

«На аграрному фронті» 1925 р. з'явилася низка його статей з різних питань колективізації та колгоспного будівництва.

Надалі в 1926–1928 і 1930–1932 рр. він навчався в Інституті червоної професури (на аграрному відділенні, у серпні 1931 р. реорганізованому в Аграрний інститут). Перерва в навчанні була викликана роботою на посаді заступника голови Всесоюзного союзу сільськогосподарських колективів СРСР (з жовтня 1929 р. – Колгоспцентру СРСР). Цей орган у першу фазу колективізації сільського господарства мав доволі широкі повноваження, аж до права законодавчої ініціативи¹⁸. Євген Петрович з головою занурився у роботу, керуючи насамперед планово-економічною та видавничою діяльністю. Його безпосереднім керівником був старий більшовик Г. Н. Камінський, нині широко відомий через свою публічну критику НКВС і особисто Л. П. Берії на червневому (1937) пленумі ЦК ВКП(б). Спільно з Терлецьким вони не лише розробляли плани колективізації та відповідні нормативні документи, а й виступили співредакторами трьох випусків програмного збірника «На путях колективізації» (всі 1929 р.), організували видання кількох серій брошур: «Библиотека колхозного агронома и инструктора» (1929), «Библиотека крупных колхозов» (1929), «Библиотека колхозника» (1929, 1930). До персонального доробку Євгена Петровича належала колективна праця з питань організації та оплати праці в колгоспах²², брошура про реорганізацію колгоспної системи²³, низка статей у виданнях «На аграрном фронте» і «Коллективист». В останньому часописі Терлецький став не лише постійним автором, а й членом редколегії та згодом відповідальним редактором. Крім того, він був відповідальним редактором ряду праць інших авторів.

Обсяг цієї статті не дає змоги докладно проаналізувати науковий доробок Терлецького. Втім, маємо підкреслити, що Євген Петрович був ентузіастом колгоспного ладу, вбачаючи в ньому за умови наукової організації праці величезні потенційні можливості. Водночас у жодній з його публікацій, так само як і у переглянутих нами службових матеріалах, ним підготовлених, не виявилось слідів штучного підстобування колективізації. Щобільше, опозиційні настрої щодо надмірних темпів колективізації були доволі характерною рисою для установи, в якій він працював. Цьому можна навести багато прикладів. Зокрема, нині відомим є той факт, що Сталіним і його оточенням через «повільні темпи колективізації і малий ступінь усупільнення майна в колгоспах» був відкинтий у грудні 1929 р. розроблений за участю Колгоспцентру план колективізації сільського господарства. А вже у січні 1930 р. Г. Н. Камінський переведений на іншу роботу. Невдовзі, у березні 1930 р., Оргбюро ЦК ВКП(б) винесло Є. П. Терлецькому партійне стягнення – «постановку на вид» за недодержання правил роботи з секретними документами. Цілком імовірно, що це було завуальоване покарання за «недостатній ентузіазм» у справі масової колективізації. Колгоспний рух дедалі більше втрачав кооперативні засади та переходив під адміністративне управління новоствореного Наркомату землеробства СРСР. За цих обставин 10 липня

1930 р. Терлецький написав заяву до ЦК ВКП(б) з проханням повернути його на навчання в Інститут червоної професури. Вже через 10 днів він був зарахований слухачем II курсу економічного відділення аграрної секції цього інституту.

Завершив навчання формально у липні 1932 р., але вже з 25 травня 1932 р. працював керівником групи технічних культур у Наркоматі робітничо-селянської інспекції і одночасно викладав економіку і фінанси сільського господарства в Московському фінансово-економічному інституті.

У квітні 1934 р. союзним урядом затверджений на посаді уповноваженого Центральної державної комісії по визначенню врожайності і розмірів валового збору зернових культур при РНК СРСР по Центрально-Чорноземній (з грудня 1934 р. – Воронежській) області, на якій він пропрацював до серпня 1937 р. У Воронежі Терлецький обирався до складу обкому Компартії й облвиконкому та делегатом XVI Всеросійського з'їзду рад. У 1936 р. зняли з нього і згадане партійне стягнення. Проте постановою РНК СРСР від 25 березня 1937 р. Центральна державна комісія по визначенню врожайності була скасована.

Поки Євген Петрович очікував нове призначення, його дружина, Терлецька (Гладштейн) Ріва Мойсейвна, ветеран революційного руху, тоді – уповноважена Комітету радянського контролю по Воронежській області, була відкликана у Москву і там 6 липня 1937 р. заарештована. Зазнали репресій і два його рідних брати – Олександр і Микола, чоловік його сестри та ще кілька більш далеких родичів. Переймаючись долею рідних, Євген Петрович влаштувався на роботу економістом у московський трест Держзеленбуд, але невдовзі сам потрапив за ґрати. За ним прийшли 26 грудня 1937 р. та етапували до Воронежа. Слідство тяглося аж занадто довго, як для цього «скорострільного» часу, оскільки понад 4 місяці він не визнавав своєї вини, а для розстрілу діячів такого рівня потрібна була особиста санкція Й. В. Сталіна. Коли ж зізнання нарешті вибили, а санкцію «вождя» отримали 12 вересня 1938 р., все пішло швидше. За 10 хвилин 22 жовтня 1938 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР заслухала його справу і засудила до найвищої кари (родичам згодом повідомили про засудження до 10 років позбавлення волі без права листування і навіть видали фальшиве свідоцтво про смерть 19 квітня 1941 р.). Розстріляний він був того ж дня. Похований, імовірно, разом з іншими жертвами репресій на околиці селища Дубівка²⁴. Ще раніше, 20 червня 1938 р., сталінські кати розстріляли його дружину. 28 липня 1956 р. рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР Є. П. Терлецький був повністю реабілітований.

Відповідно до канону біографічних статей маємо коротко згадати про нащадків революціонера. Його молодший син Володимир став композитором, диригентом і піаністом, був акомпаніатором Марка Бернеса і Мусліма Магомаєва. Старший син Фелікс – відомий художник, який працював у різних жанрах (графіка, ілюстрації до книжок, етикетки до сірників, сувенірни

мистецькі вироби тощо). Нині торують власні життєві шляхи онуки: Петро Феліксович Казначєєв – економічний консультант, кандидат філософських наук, політичний емігрант, та Діна Володимирівна Терлецька – мистецтвознавець. По всьому світу розкидано ще кілька десятків інших родичів Євгена Петровича та його дружини.

Така ось невігадана історія життя українського революціонера і державного діяча, сина свого часу і свого народу, активного учасника багатьох подій, які впливали на хід історії. Втім, у його біографії ще чимало лакун, з'ясувати які мають наступні покоління дослідників.

1. Терлецький Евгений Петрович. *Большая советская энциклопедия*. 3-е изд. Т. 25. Москва: Сов. энциклопедия, 1975. С. 1403. 2. Терлецький Євген Петрович. *Українська радянська енциклопедія*: у 12 т. 2-ге вид. Т. 11, кн. 1: Стодола-Фітогеографія. Київ: Головна редакція УРЕ, 1984. С. 120. 3. Терлецький Евгений Петрович. *Гражданская война и военная интервенция в СССР*. Москва, 1983. С. 583. 4. Терлецький Євген Петрович. *Великий Жовтень і громадянська війна на Україні*: енцикл. довідник. Київ: УРЕ, 1987. С. 543. 5. Усенко І. Б. Знайомий і незнайомий Є. П. Терлецький. *Комуніст України*. 1990. № 10. С. 74–82. 6. Усенко І. Б. Волелюбний дух Євгена Терлецького. *Реабілітовані історією*. Київ; Полтава: Рідний край, 1992. С. 218–225. 7. Усенко І. Б. Терлецький Євген Петрович. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемпученко (голова) та ін. Т. 6: Т–Я. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 45–46. 8. Протасов Л. Г. Люди Учредительного собрания: портрет в интерьере эпохи. Москва: РОСПЭН, 2008. С. 413. 9. Терлецький Евгений Петрович. *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991*. URL: <http://www.knowbysight.info/TTT/03860.asp>. 10. Волковинський В. М. Найгучніший терористичний акт періоду української революції. *Дзеркало тижня*. № 5, 2 лютого – 9 лютого 2001 р.; Волковинський В. М. Вбивство генерал-фельдмаршала фон Ейхгорна у Києві. *Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: історичні нариси*. Київ: Наук. думка, 2002. С. 145–153. 11. Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи. У 3 кн. Кн. 2: Документи і матеріали 1917–1918. Полтава: Полтавський літератор, 2017. 520 с. 12. Бомба для фельдмаршала. *Боевой восемнадцатый год. Сборник документов и воспоминаний*. Москва: Русская книга, 2018. С. 235–278. 13. Леонтьев Я. В. Убийство в Палатовке. Детективная история времен гражданской войны. *На внутреннем фронте гражданской войны. Сборник документов и воспоминаний*. Москва: ООО Изд-во «Родина», 2019. С. 190–211. 14. Акименко М. А., Шерешевский А. М. История института имени В. М. Бехтерева на документальных материалах. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский научно-иссл. психоневрологический ин-т им. В. М. Бехтерева, 2002. Ч. 1. 267 с.; Ярошевский М. Г., Даниличева Н. А. Первый в мире научно-учебный центр человековедения (К истории Петербургского психоневрологического университета) *Вопросы истории естествознания и техники*. 1995. № 4. С. 82–88. 15. Обатнин Г. В. Из литературной жизни непрофильных учебных заведений (на примере Психоневрологического института). *Литературный факт*. 2018. № 9. С. 124–169. 16. Никольников Г. Л. Брестский мир и Украина. Киев: Наук. думка, 1981. 174 с.; Усенко І. Б. Макачук А. В. Брест-Литовські угоди УНР з державами четверного союзу 1918 *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. Т. 1: А–Д*. Київ: Академперіодика, 2014. С. 290–294. 17. [Терлецький М. А.] «Повстанческая девятка». *Гражданская война и военная интервенция в СССР*.

Москва, 1983. С. 460. **18.** Овруцкий Л. М., Разгон А. И. О чём молчат учебники. Родина. 1989. № 12. **19.** Отчет народного комиссара юстиции IV Всеукраинскому съезду Советов Р.-К. и К. Д. о деятельности Народного комиссариата юстиции. Харьков, 1920. 16 с.; Отчет народного комиссариата юстиции Украинской ССР за 1920 г. Харьков: Всеукриздат, 1920. 19 с.; Отчет народного комиссариата юстиции Украинской ССР за 1921 г. Харьков, 1921. 41 с. **20.** Ивницкий Н. А. Колхозцентр СССР и РСФСР 1927–1932 гг. (организация, функции, структура): автореф. дис ... канд. ист. наук. 07.00.09 История СССР / Николай Алексеевич Ивницкий, МГИАИ. Москва, 1962. 19 с. **21.** Загальский Л. Он восстал против Сталина. *Литературная газета*. 1989. 29 ноября. С. 12. **22.** Колхозы СССР: состояние, организация с/х производства, обслуживание / под ред. Е. П. Терлецкого; Всесоюзный совет колхозов. Москва: Книгосоюз, 1929. 172 с.; 2 изд. Москва, Гострудиздат, 1930. 139 с. **23.** Терлецкий Е. П. Реорганизация колхозной системы. Москва: Книгосоюз, 1929. 36 с. (Всесоюзный совет колхозов. Библиотека колхозного агронома и инструктора). **24.** Глебов В. Г. Кровавый песок Дубовки – воронежцы в тисках НКВД. Воронеж: Кварта, 2004. 160 с.

References

1. Terletskiy Evheniy Petrovych. *Bolshaia sovetskaia entsyklopediia*. 3-e yzd. T. 25. Moskva: Sov. entsyklopediia, 1975. Stb. 1403. **2.** Terletskiy I Yevhen Petrovych *Ukrainska radianska entsyklopediia*: u 12 t. 2-he vyd. T. 11, kn. 1: Stodola–Fitoheohrafiia. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1984. S. 120. **3.** Terletskiy Evheniy Petrovych. *Hrazhdanskaia voyna y voennaia ynterventsiia v SSSR*. Moskva, 1983. S. 583. **4.** Terletskiy Yevhen Petrovych. *Velykyi Zhovten i hromadianska viina na Ukraini: entsykl. dovidnyk*. Kyiv: URE, 1987. S. 543. **5.** Usenko I. B. Znaiomyi i neznaioomyi Ye. P. Terletskiy. *Komunist Ukrainy*. 1990. № 10. S. 74–82. **6.** Usenko I. B. Voleliubnyi dukh Yevhena Terletskoho. *Reabilitovani ictorieiu*. Kyiv: Poltava: Ridnyi kraj, 1992. S. 218–225. **7.** Usenko I. B. Terletskiy Yevhen Petrovych. *Yurydychna entsyklopediia*. V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. T. 6: T–Ia. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2004. S. 45–46. **8.** Protasov L. H. Liudy Uchredytelnogo sobranyia: portret y ynterere epokhy. Moskva: ROSPЭН, 2008. S. 333. **9.** Terletskiy Evheniy Petrovych. *Spravochnyk po ystoriy Kommunistycheskoi partyy y Sovetskoho Soiuzu 1898–1991*. URL: <http://www.knowbysight.info/TTT/03860.asp>. **10.** Volkovynskiy V. M. Naihuchnishiy terorystychniy akt periodu ukrainskoi revoliutsii. *Dzerkalo tyzhnia*. № 5, 2 liutoho – 9 liutoho 2001 r.; Volkovynskiy V. M. Vbyvstvo general-feldmarshala fon Eikhghorna u Kyievi. *Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini XIX–XX st: istorychni narysy*. Kyiv: Nauk. dumka, 2002. S. 145–153. **11.** Ukrainska revoliutsiia 1917–1921. Poltavskiy vymir. Podii. Postati. Dokumenty. U 3 kn. Kn. 2: Dokumenty i materialy 1917–1918. Poltava: Poltavskiy literator, 2017. 520 s. **12.** Bomba dlia feldmarshala. *Boevoi vosemnadsatsii hod. Sbornyk dokumentov y vospomynanyi*. Moskva: Russkaia knyha, 2018. S. 235–278. **13.** Leontev Ya. V. Ubyistvo v Palatovke. Detektyvnaia ystoriia vremen hrazhdanskoï voyny. *Na vnutrennem fronte hrazhdanskoï voyny. Sbornyk dokumentov y vospomynanyi*. Moskva: OOO Yzd-vo «Rodyna», 2019. S. 190–211. **14.** Akymenko M. A., Shereshevskiy A. M. Ystoriia ynstytuta ymeny V. M. Bekhtereva na dokumentalnykh materialakh. SPb.: Sankt-Peterburhskiy nauchno-yssl. psikhonevrolohycheskyy yn-t um. V.M. Bekhtereva, 2002. Ch. 1. 267 s.; Yaroshevskiy M. H., Danylycheva N. A. Pervyy v myre nauchno-uchebnyi tsentr chelovekovedeniya (K ystoriy Peterburhskoho psikhonevrolohycheskoho unyversyteta) *Voprosy ystoriy estestvoznaniya y tekhniky*. 1995. № 4. S. 82–88. **15.** Obatnyn H. V. Yz lyteraturnoi zhyzny neprofylnykh uchebnykh zavedenyi (na prymere Psikhonevrolohycheskoho ynstytuta). *Lyteraturnyy fakt*. 2018. № 9.

S. 124–169. **16.** Nykolnykov H. L. Brestskiy myr y Ukrainy. Kyev: Nauk. dumka, 1981. 174 s.; Usenko I. B. Makarchuk A. V. Brest-Lytovski uhody UNR z Derzhavamy chetvernoho soiuzu 1918 *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: U 3 t. T. 1: A–D*. Kyiv: Akadempriodyka, 2014. S. 290–294. **17.** [Terletskiy M. A.] «Povstancheskaia deviatka». *Hrazhdanskaia voyna y voennaia ynterventsiia v SSSR*. Moskva, 1983. S. 460. **18.** Ovrutskiy L. M., Razghon A. Y. O chëm molchat uchebnyky. Rodyna. 1989. № 12. **19.** Otchet narodnoho komysara yustytssy IV Vseukraynskomu s'ezdu Sovetov R.-K. y K. D. o deiatelnosti Narodnoho komysaryata yustytssy. Kharkov, 1920. 16 s.; Otchet narodnoho komysaryata yustytssy Ukraynskoi SSR za 1920 h. Kharkov: Vseukryzdat, 1920. 19 s.; Otchet narodnoho komysaryata yustytssy Ukraynskoi SSR za 1921 h. Kharkov, 1921. 41 s. **20.** Yvnytskyi N. A. Kolkhoztentr SSSR y RSFSR 1927–1932 hh. (orhanyzatsiia, funktsyy, struktura): avtoref. dys ... kand. yst. nauk. 07.00.09 Ystoriia SSSR / Nikolai Alekseevych Yvnytskyi, MHYAY. Moskva, 1962. 19 s. **21.** Zahalskyi L. On vosstal protyv Stalyny. *Lyteraturnaia hazeta*. 1989. 29 noiabria. S. 12. **22.** Kolkhozy SSSR: sostoianye, orhanyzatsiia s/kh proyzvodstva, obsluzhyvanye. / Pod red. E. P. Terletskoho; Vsesoiuznyi sovet kolkhozov. Moskva: Knyhosoiuz, 1929. 172 s.; 2 yzd. Moskva, Hostrudyzdat, 1930. 139 s. **23.** Terletskiy E. P. Reorhanyzatsiia kolkhozhnoi systemy. Moskva: Knyhosoiuz, 1929. 36 s. (Vsesoiuznyi sovet kolkhozov. Byblyoteka kolkhozhnoho ahronoma y ynstruktora). **24.** Hlebov V. H. Krovavyi pesok Dubovky – voronezhtsy v tyskakh NKVD. Voronezh: Kvarta, 2004. 160 s.

Usenko Igor. Yevhen Terletsky – Ukrainian Lawyer and Revolutionary in the time mirror

Introduction. *Yevhen Petrovich Terletsky is a man with an extremely interesting biography: under Russian autocracy – underground revolutionary, subsequently – a participant of the October events in Petrograd, chairman of the executive committee of the Poltava Council of Workers' and Soldiers' Deputies, a delegate of the Constituent Assembly and the First All-Ukrainian Congress of Soviets, people's secretary of agriculture in the first Soviet government of Ukraine, one of the leaders of the Ukrainian party of left-wing esers - borbists, participant of a successful assassination attempt in 1918 on the commander-in-chief German troops in Ukraine G. Eichhorn, People's Commissar of Justice of the Ukrainian SSR in 1919–1921, plenipotentiary representative of Ukraine in the Baltic States, listener of the Agrarian Institute of the Red Professor, theorist and practitioner of the cooperative movement and eventually a leading Soviet worker in the Voronezh region, convicted and shot in 1938 on falsified charges. An in-depth study of the life path of Ye. P. Terletsky will enrich with new colors the traditional picture of the state-legal and socio-political development of the Ukraine.*

The aim of the article. *Clarification of the Ukrainian period of the biography of the scientist, in which until now there were still a lot of lacunae, as well as finding out the composition and evaluation of his scientific heritage.*

Results. *In the context of the modern anthropological approach, new facts and assessments are offered regarding the life path of the Ukrainian underground revolutionary, and later the Soviet statesman, lawyer, diplomat and agricultural economist Ye. P. Terletsky, repressed on groundless charges during stalinism. The*

article is characterized by detailed historiography, highlights its activities in revolutionary Poltava, in the Soviet underground and the People's Commissariat of Justice, focuses on scientific works on collectivization problems.

Conclusion. *The life destiny of Ye. P. Terletsky is extremely interesting and his creative achievements worthy of studying. Researchers have yet to return a number of this works to scientific circulation, to fill numerous gaps in the biography of the scientist.*

Key words: *Ukraine, jurisprudence, revolutionary movement, borbist party, Soviet power, victims of repression, Terletsky Ye. P., scientific biography.*